

opracowania, monografia przedstawia obraz możliwie wyczerpujący i wieloaspektowy, podejmuje najważniejsze zagadnienia związane ze sporem i stawia istotne pytania, które mogą inspirować do dalszych badań. Autor zrealizował podjęty cel badawczy, wprowadzając przy tym do obiegu naukowego dzieło ciekawe i wartościowe. Monografia ma też z pewnością istotne walory edukacyjne, jest napisana językiem komunikatywnym, nie stroniącym od porównań i aktualizacji, które przybliżają współczesnemu czytelnikowi sytuację w świecie antycznym.

(rec. ks. Tomasz Skibiński)

Agnieszka Teterycz-Puzio, *Polscy krzyżowcy. Fascynująca historia wypraw Polaków do Ziemi Świętej*, Poznań 2017, ss. 368.

W pracy pt. *Polscy krzyżowcy* Agnieszka Teterycz-Puzio postanowiła „zebrać informacje o pielgrzymach i uczestnikach wypraw krzyżowych do Ziemi Świętej w okresie średniowiecza, wyruszających z ziem polskich” (s. 7) – chronologicznie docierając do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki, który odwiedził Jerozolimę w 1583 roku, i obejmując naukowymi poszukiwaniami również Śląsk i Pomorze Zachodnie. Koncepcja tej książki wpisuje się w nurt badań koncentrujący się na konkretnych postaciach i dążący do identyfikacji możliwie największej liczby uczestników pielgrzymek i krucjat, aby stworzyć coś na kształt portretu zbiorowego – tego typu badania podjęli na przykład Jonathan Riley-Smith¹ czy Alan V. Murray². Recenzowana książka składa się ze wstępu (s. 5-15), trzech rozdziałów (pierwszy: s. 19-114, drugi: s. 114-183, trzeci: s. 187-302), zakończenia (s. 299-302), przypisów (s. 303-342) oraz bibliografii (s. 347-366).

We wstępie Autorka prezentuje koncepcję książki, jej strukturę, oraz przedstawia źródła, które mogą być wykorzystywane do badań nad polskimi pielgrzymami i krzyżowcami. Jest to jednak wprowadzenie dalece niepełne: Autorka pisze, że „dość liczne są też wspomnienia z wypraw krzyżowych i opisy przebiegu kolejnych krucjat” (s. 9), a mimo to odsyła czytelnika tylko do anonimowej kroniki *Gesta Francorum*³ – jedyne go tekstu powstałego w związku z pierwszą krucjatą, który został wydany w języku polskim. Trudno zrozumieć zredukowanie niezwykle rozległej literatury historiograficznej dotyczącej przebiegu krucjat do jednego utworu⁴. Autorka wyjaśnia, że do badań nad pielgrzymkami mogą służyć obok opisów Ziemi Świętej i relacji napisanych przez pielgrzymów również testamenty, zgody na odbycie pielgrzymki wydawane przez Stolicę Apostolską, rachunki i umowy związane z organizacją podróży oraz różne typy zabytków materialnych. Do tego zestawienia warto

¹ J. Riley-Smith, *The First Crusaders 1095-1131*, Cambridge 1997.

² A. V. Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem. A Dynastic History 1099-1125*, Oxford 2000.

³ A. Teterycz-Puzio, *Polscy krzyżowcy. Fascynująca historia wypraw Polaków do Ziemi Świętej*, Poznań 2017, s. 9, przyp. 5.

⁴ Wystarczyłoby krótkie choćby odwołanie do podsumowania piśmiennictwa dotyczącego pierwszej krucjaty w dostępnej po polsku pracy: J. Harris, *Druga krucjata. Rozszerzanie granic chrześcijaństwa*, Poznań 2013, w szczególności s. 49-73.

byłoby dodać relacje z podróży do miejsc świętych spisane w czasie istnienia łacińskiego Królestwa Jerozolimskiego (1099-1187)⁵.

Pierwszy rozdział jest szerokim wprowadzeniem w tematykę dziejów pielgrzymek do Ziemi Świętej i krucjat. Autorka rozpoczyna od genezy pielgrzymek do miejsc związanych z życiem, Męką i Zmartwychwstaniem Chrystusa i omawia świadectwa pozostawione przez pielgrzymów sprzed okresu muzułmańskiej dominacji na Bliskim Wschodzie oraz opisuje sytuację w następnych stuleciach do okresu krucjat. Następnie zostają omówione przekazy pielgrzymkowe z pierwszego tysiąclecia po Chrystusie zebrane w tomie *Do Ziemi Świętej*⁶. Autorka podsumowuje przed-krucjatowe pielgrzymki wzmianką o wielkiej pielgrzymce niemieckiej z 1064 roku, która odbyła się pod przewodnictwem bpa Bambergu Guntera i bpa Metz Zygfrida – szkoda, że zabrakło choćby krótkiego dopowiedzenia o tragicznym losie tej pielgrzymki: mniejszość spośród siedmiu tysięcy pielgrzymów ujrzała Grób Chrystusa, zaś większość uczestników została zamordowana przez Turków lub beduinów. Następny podrozdział (s. 27-50) został zatytułowany „Podróżnicy czasu krucjat”, jednak stanowi on telegraficzne podsumowanie dziejów wypraw krzyżowych i państw łacińskich na Bliskim Wschodzie, oparty w głównej mierze na kilku pracach, w większości mocno przestarzałych lub o charakterze popularnym. Na stronach 31-32 Autorka opowiada dzieje pierwszej krucjaty jedynie na podstawie polskiego wydania *Gesta Francorum* – pomijając już nawet fakt, że przekład autorstwa Karola Estreichera nie cieszy się dobrą opinią⁷, to trudno znaleźć wytłumaczenie dla pominięcia nie tylko innych źródeł napisanych przez uczestników wyprawy z lat 1096-1099, ale również stanu badań na ten temat. Na stronie 35 Autorka błędnie datuje zdobycie Askalonu na rok 1143 (miało to miejsce w roku 1153⁸), natomiast na stronie 51, a więc na początku kolejnego podrozdziału, który dotyczy zakonów rycerskich i obecności franciszkanów w Ziemi Świętej (s. 51-57), również błędnie datuje założenie zakonu templariuszy na rok 1087 (sic!), co w rzeczywistości miało miejsce w latach dwudziestych XII wieku⁹.

W drugim rozdziale (s. 117-183) zostały omówione domniemane lub potwierdzone źródłowo przypadki organizacji pielgrzymki z terenów Polski piastowskiej w okresie istnienia państw łacińskich w Lewancie (1099-1291). Autorka opowiedziała o siedmiu takich przypadkach: zaczyna oczywiście od przypuszczalnego polskiego uczestnika drugiej krucjaty, którego obecność w szeregach chrześcijańskich walczących na Wschodzie domniemana jest na podstawie wzmianki w utworze bizantyńskiego kronikarza Jana Kinnamosa – mimo że to źródło jest podstawowe dla omawianego zagadnienia, Agnieszka Teterycz-Puzio nie sięga do tekstu źródłowego, tylko cytuje polski przekład za pracą Mikołaja Gładysza *Zapomniani krzyżowcy*¹⁰, do której to książki odsyła czytelnika w sumie dwadzieścia razy na kartach liczącego 66 stron drugiego rozdziału. W ramach tego podrozdziału, kończącego się konkluzją, że najpewniej polskim uczestnikiem drugiej krucjaty był Władysław II Wygnaniec,

⁵ Zebrane w tomie: *Jerusalem Pilgrimage 1099-1187*, red. J. Wilkinson, J. Hill, W. F. Ryan, Londyn 1988.

⁶ *Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej IV-VIII w.*, oprac. P. Iwaszkiewicz, Kraków 2010.

⁷ W. Falkowski, „Anonima dzieje pierwszej krucjaty albo czyny Franków i pielgrzymów jerozolimskich”, tłum. K. Estreicher, Warszawa 1984: recenzja, „Przegląd Historyczny”, 76/1985, nr 2, s. 355-360.

⁸ M. Barber, *The Crusader States*, New-Haven-London 2012, s. 200-208.

⁹ *Ibidem*, s. 133, 134.

¹⁰ M. Gładysz, *Zapomniani krzyżowcy. Polska wobec ruchu krucjatowego w XII-XIII w.*, Warszawa 2002.

Autorka pobieżnie omawia przebieg wydarzeń na Wschodzie w latach 1147-1149 – powołując się niestety jedynie na drugi tom *Dziejów wypraw krzyżowych* Stevena Runcimana, a więc na pracę mającą już prawie 70 lat, co przy dostępności nowszych prac na temat drugiej krucjaty jest zasmucające. Następny podrozdział dotyczy Henryka Sandomierskiego, którego pielgrzymka do Jerozolimy została omówiona z wykorzystaniem solidnej podstawy źródłowej – A. Teterycz-Puzio jest autorką biografii tej postaci. Kolejne podrozdziały dotyczą: Jaksy z Miechowa, domniemanych uczestników trzeciej krucjaty (Wielisława Jerozolimskiego, Dzierzka i Krystyna), domniemanego uczestnika piątej krucjaty, którym mógł być Władysław Odonic lub Kazimierz Opolski, zachodniopomorskich podróżników XII i XIII wieku, oraz domniemanej wyprawy Racibora, syna Mściwoja I Gdańskiego. Autorka komponuje ciekawe zestawienia różnych wzmianek źródłowych i podsumowuje argumentację historyków w odniesieniu do problemu uczestnictwa konkretnych postaci w krucjatach czy pielgrzymkach. Drugi rozdział, mimo drobnych usterek i skrótów, jest wartościowym wykładem na temat osób, co do których istnieją poszlaki mogące wskazywać na zaangażowanie w ruch krucjatowym.

W trzecim rozdziale zostali zebrani późnośredniowieczni pielgrzymi – Autorka zgromadziła wzmianki źródłowe i relacje pochodzące z XIV, XV i XVI stulecia. Było to zadanie trudne i wymagające rozeznania w materiale źródłowym, podobnie jak w odniesieniu do pielgrzymek z poprzednich stuleci. Owocem poszukiwań prof. Teterycz-Puzio jest fascynujący poczet postaci wywodzących się z różnych regionów, z różnych stanów społecznych i żyjący w różnych okresach historii Polski, dla których wspólnym mianownikiem jest podjęcie trudu pielgrzymowania do Ziemi Świętej. Omawiane są takie osoby jak np. książę kujawski Władysław Biały, książę pomorski Bogusław X, Piotr Wysz, kronikarz Jan Długosz czy Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka. Dużo miejsca zostało poświęcone zachodniopomorskiej elicie arystokratycznej, a także szlachcie i mieszczańom śląskim, którzy po swoich pielgrzymkach pozostawili relatywnie obszerny materiał źródłowy.

Mankamentem książki *Polscy krzyżowcy* jest brak jakiegokolwiek odwołania lub nawiązania do prac naukowych Dariusa von Güttner-Sporzyńskiego, który od wielu lat zajmuje się polskim udziałem w ruchu krucjatowym¹¹.

Prof. Teterycz-Puzio kilka razy powtarza, że „z Europy ruszali na Wschód ci, którzy chcieli się wzbogacić” (s. 34) oraz że „motywem wielu rycerskich podróży było poszukiwanie dla siebie ziemi (s. 60, 79). Są to twierdzenia mocno dyskusyjne. W nowszej historiografii zwraca się uwagę, że udział w wyprawie krzyżowej wynikał z pobożności i millenarystycznych nastrojów¹², a także dążenia do zdobycia chwały oraz prestiżu dla siebie i swego rodu¹³.

Podsumowując, wszystkie wskazane tutaj usterek czy stwierdzenia mogące budzić wątpliwości nie wpływają na wartość książki *Polscy krzyżowcy*. Agnieszka Teterycz-Puzio stworzyła wartościowe zestawienie osób, o których można z mniejszą lub większą pewnością stwierdzić, że na przestrzeni 500 lat, od początku XII do XVI wieku, zdecydowały się,

¹¹ D. von Güttner-Sporzyński, *Poland, Holy War, and the Piast Monarchy, 1100-1230*, Turnhout-Brepols 2014.

¹² Zob. R. Michałowski, *Historia powszechna. Średniowiecze*, Warszawa 2012, s. 251.

¹³ J. Naus, *Constructing Kingship. The Capetian Monarchs of France and the Early Crusades*, Manchester 2016, s. 32-34.

wyruszając z ziem polskich, wziąć udział w, jak sformułowała to prof. M. Cecilia Gaposchkin, największym świeckim ruchu religijnym średniowiecza¹⁴.

(rec. Bartłomiej Dźwigala)

---

¹⁴ M. C. Gaposchkin, *Invisible Weapons. Liturgy and the Making of Crusade Ideology*, Cornell Univ. Press 2017, s. 4.